XVII.

PÁRVONAL HOMER ÉS VIRGIL KÖZÖTT

PÉCZELY JÓZSEFTŐL.

Fiatal elmék', ízlés, 's itélő-tehetség' együtt formálására nincs tanúlmány sem épűletesb, sem lelket gyönyörködtetőbb, mint egy egy remekműnek minél többször elővett, 's addig folytatott gondos vizsgálata, míg tökélyeivel, hiányaival, fény- és árnyékoldalaival, egészben és részeiben, teljesen megismerkedtünk. Ha még több ugyanazon szakba, nembe tartozó jelesek' hasonló műveit párvonalba is teszszük, egymással összevetjük: annyival nagyobb a' nyereség, több, teljesb, mind a' tanulság, mind az éldelet. Illy kettős szolgálatot vélünk a' régiség', kivált fiatal, szeretőinek teendeni, midőn a' régi tudós világ' két legdicsőitettebb hősét, a' hősköltemény' minden idők népek csudálta legnagyobb mesterét egymással egybevetjük, elfogúltság, előitélet, 's mire semmi okunk, pártérdek, harag és kedvezés nélkül.

Milly nagy tiszteletben tartatott már a' régiektől mind Homer, mind Virgil, felesleges említenünk. Ki

nem tudja: hogy városok versenygtek Homer' nálok születése' dicsősége felett? 's hogy hazája, Görögország, épen mint felette őrködő isteneit, szobrokkal, templomokkal tisztelé, ki által halhatatlan lett maga, halhatatlan nagy fiának emlékét? 's hogy Virgilt már életében csaknem isteníté nemzete, a' büszke romai? Hogy, hallgatva egyebekről, színházban egykor — midőn épen versei olvastatnának — megjelentekor, mint császárjainak, 's csupán ezeknek, felállt a' magános, az egyszerű, semmi világi fénytől nem környezett, csupán teremtő elméje' míveiben nagy, férfiúnak tiszteletére az egész öszvesereglett színi közönség.

Említsem-e ehhez: hogy, kinél az egész régiség valamint hadban nagyobbat, úgy szellemi míveltségben felsőbbet fejedelmei közől senkit elő nem mutathat, Nagy Sándor soha táborozásaiban nem hagyta el Homert, 's azt rendesen, mint legféltőbb kincsét, azon ára-megszabhatatlan drága kövekkel kirakott szekrénykében tartogatta, melly perzsa-királyi ragadományainak egyik legszebbike, egyszersmind nyert fényes diadalainak is dicső emléke, tehát nem egy tekintetben méltán igen becses volt előtte? Említsem-e, hogy a' tudósok' 's tudományok' legbuzgóbb barátja, becsülője, korának, melly róla nevezteték, dísze, Augustus, szoros barátságban élt Virgillel, versei' olvasásában különös kedvet, gyönyörűséget találá, 's midőn véletlen haláltól meglepett szerzőjök azoknak egy részét, az Aeneist, úgy, mint ohajtá, be nem végezhetvén, holta után megégettetni rendelte volna,

mintsem megengedje, hogy isteni míve lángok' martalékja legyen, örökre enyészszen, készebb volt — 's ezt egy általa szeretett, tisztelt férfiú' irányában — a' szentnek lenni kellő végrendelet' megrontása' nehéz vádját, a' jelen és jövő kor előtt, magára venni?

De talán a' hívatásoknál fogva tudósok, műértők, kevésbbé szenvedélyes tisztelői a' nagy költő párnak? Halljuk sok helyett csak egynek, az éles elméje, mívelt ízlése, alapos tudománya által az ó kor' minden műbiráinak kétségkívül felette álló Quintiliánnak itéletét felőlök. Homerről, miután dicséretekkel halmozá, mennyivel senkit mást, így végzi szavait: „irói tökélyeit nem utánozni, mi lehetetlen, de csak ésszel fölérni is, nagy elme kívántatik hozzá.“ 'S mint itél Virgilről? „Minden görög, és latin költők közt — mond elébb — Homerhoz legközelebb jár Virgil, úgy azonban, hogy közelebb jár az elsőhöz, mint a' harmadikhoz.“ Tovább menve, gond', szorgalom', megválasztás', míve' egyenlősége' tekintetében Virgilt felébe emelni nem kételkedik Homernak. Tehát utóbb is bizonytalanságban hagyja az olvasót, eldöntetlen a' kérdést: mellyiket illeti a' két nagy költő közől az elsőség?

Az újabb időkben mint példányok állíttattak fel a' hőskölteményben mindketten; legnagyobb része azonban a' tudósoknak eleitől fogva hajlandó volt Homernak inkább, mint Virgilnek adni az elsőséget. 'S ez igen természetes; mert a' görög költőnek vannak egyes fényoldalai, első tekintetre feltünők, ragyogóbbak, mint Virgilnek, vagy bár kinek másnak, ho-

vá számláljuk főkép a' versirás- 's előadásbani elsőségeit: de ki igazságos akar lenni, egészben, összefüggésben kell a' két nagy költőnek műveit — tekintettel nem csak a' ragyogó külsőre, de a' rejtettebb belbecsre is, tekintettel kitűzött, elért, vagy elvétett czéljokra — vizsgálnia; egészen, mint cselekednék egy pompás nagy épület' megitélésében, mellynek messze kitündöklő büszke homlokzata, sugár magas oszlopai, izlésteljes külczifrái előtt sem fogna bizonyosan szemet húnyni, de fő becsét, ha műértő, még sem ezektől, hanem egész alakjától, szerkezetétől, czélnak meg- vagy nem felelő belső elrendezésétől, az egésznek a' részekhez, 's ezeknek ismét egymáshozi aránya, egybehangzása, erős, vagy gyenge alkatától függesztené fel. Hasonlóan, ha egy nagyszerű festeményről kellene ítéletet hoznia, nem fogná magát bizonyosan elfoglaltatni engedni a' szemet első tekintetre megragadó bár melly ragyogó színezet, természet[1] hűség, vagy követés által, hanem a' festészet' több kellékeire is, mint rajz, összerakás, vagy szerkesztés, világos, sötét, ideál, figyelmezni, 's mindezekből, együtt véve, fogna a' mű' becse felett ítélni.

Illy vizsgálat, taglalat, czélja jelen párvonalunknak; 's hogy abban, menten minden önkénytől, bizonyos rendet, törvényt szabjunk előnkbe, a' hőskölteménynek az olly éles eszű, mint páratlan tudományú Aristoteles által felállított fő kellékeit fogjuk szemünk előtt tartani.

Mindeneknek előtte előre bocsátjuk: hogy mi a' két nagy iró' kérdéses munkáit veszszük, a' mint ke-

zünk közt vagynak; ennél fogva, valamint Virgilnek mentségül felhozni nem akarjuk, hogy kora halála miatt Aeneist úgy, mint óhajtotta volna, be nem végezhetvén, műve tökéletlenül szállott ránk; úgy Homernak sem: hogy Iliasa, Odysseája — azon őskorból, mellyben a' tudós hálai professor Wolf szerint, a' görögöknél az irás még divatban nem lévén, csak szájról szájra történhetett az átadás — valószinűleg nem magok' épségében jutottak hozzánk; nem tartunk sem Aeliánnal, ki az Iliast és Odysseát Homertól, de nem valamelly bizonyos előre elgondolt terv szerint, hanem mint kedve, ihlete hozá magával, rend, összefüggés nélkül, darabonként —, sem Wolffal, ki a' kettőt még csak nem is egy szerzőtől, 's az Odysseát az Iliasnál legalább egy századdal később, mindeniket ismét több különböző szerzőktől, különböző időkben készültnek, 's összefüggő egészszé, épen mint Aelian is, csak később a' Pisitratidák alatt, az úgy nevezett diaskeusták által hiszi mai formájokba öntötteknek; hanem tartunk inkább Aristotelessel, 's a' közönségesen elterjedt véleménynyel: hogy az Ilias és Odyssea ugyan azon irónak, Homernak, és pedig eredetileg egy bizonyos alapeszme után egy egy összefüggő egésznek készült művei, irójok' saját becsülete is ez utolsót javasolván, hogy higyük. 'S most a' dologra.

Aristoteles nem ugyan egyenesen a' hőskölteményről; de a' szomorújátékról szóltában, ennek amarra is, — a' hozzá szerinte igen hasonlatosra — alkalmazható, következő fő kellékeit állítja fel: 1. tör-

ténet, vagy tárgy — fabula, μῦθος. 2. szerkezet — compositio, σύςασις. 3. jellemek — mores ἤθη. 4. beszéd, vagy előadás — dictio, λέξις. E' négy szempontból fogjuk mi a' két nagy költő' műveit összevetni, Homernál, rövidség' okáért, főkép csak Iliasára — mint az Odysseánál minden tekintetben tökéletesebbre — szorítkozva.

Jegyzés. Longinus, *a' fenségesről* (περι τῦ ὑψϑς) írott derék munkájában az Iliast szellemi ereje' tetőpontján (ἐν ἀκμῆ πνεύματος) írottnak mondja Homertól; az Odysseában pedig hasonlítja őt a' leáldozó naphoz, mellynek megmarad nagysága, de nem ereje, — εν τῆ οδυσσεια παρεικασαι τις ἄν τον Ὁμηρον ηλιῳ, ᾧ διχα τῆς σφοδροτητος παραμένει τό μέγεθος.

1. *Történet vagy tárgy.*

Mi az Ilias' tárgya rövideden? A' legelőkelőbb görög vezérek' egyike, Achilles, összevesz, egy fogoly nő felett, a' fő vezérrel, visszahúzza magát a' harcztól, az ellenség ez által neki bátorodván győz, megöli legjobb barátját; ezen haragra boszúra gerjedvén, fegyvert köt ismét, 's az ellenség' fővezérét, barátja' gyilkosát, Hectort, viszont megöli.

És mi az Aeneisé? Egy fejedelem, Aeneas, hazája' vég romlásával futni kényszerűlvén, más hazát keres, a' világ' egészen más részében, hol újra megtelepedjék övéivel. Atyját 's isteneit magával viszi. Az istenek kedvelvén hűségét, oltalmok alá veszik, 's lesz a' legvirágzóbb polgárzat' alkotója.

Vessük össze most a' kettőt. Achilles elébb haragjában, tehát állati ösztönből, elárulja a' köz nagy ügyet, megsérti a' legszentebb, haza iránti kötelességet, oka lesz, haragja' egyéb káros következéseit mellőzve, legjobb barátja' halálának; utóbb visszatér a' kötelességre, de akkor sem kötelességérzet, nem az okosság' sugallatából, hanem boszúból, tehát ismét állati ösztön, ingerből, 's most elejti ugyan az ellenséges fővezért, de társai' küzdelmeinek, a' harcznak azzal még nincs vége, más férfiak, más okok, események hozzák utóbb is a' vég eredményt, övéi' teljes diadalát, az ellenség' teljes romlását elő. Tehát tette nemtelen, ha indító okát, káros, ha legközelebbi következéseit, czéltalan, ha a' vég eredményt tekintjük. Aeneas ellenben a' legdicséretesb szándékból, a' mi csak lehet, a' köz romlásból kiragadott kedves övéit, imádott hona' kedves maradványait, nevét, isteneit megmentendő, szánja magát ezer küzdelmekre; küzdelmeinek vége, a' keresett 's megtalált földön, a' vágyait még egyedűl gátló ellenséges fővezérnek megölése, épen mint az Iliasban látjuk, de e' diadallal befejezve a' munka, kivíva a' hon, mellyért rendületlenül küzdött, mellyért annyit, olly soká fáradott, megvetve alapja a' legvirágzóbb, leghatalmasb polgárzatnak. Tehát tette dicsőséges magára, üdvös az egészre, döntő, elhatározó, következéseire nézve. Hátha még részletekre akarnánk ereszkedni: mennyi találóság, itélő-tehetség, ügyesség volna kimutatandó Virgilben, mellyel e' nagy költő' munkájába Roma' 's Augustus' isteni eredetét, dicsőségét,

világuraságát, amannak öröklő országát, nagy tetteit, nagy férfiait, magok' helyén beszövi?! Hol a' költő, ki hazájának, fejedelmének valaha illy tisztességet tett volna, mindkettőt hasonlóan megdicsőitette, de ki viszont nemzetétől több joggal érdemelte volna a' nemzeti nagy költő nevet? Tehát bátran kimondjuk: hogy történet', tárgyválasztás', kivitel', érdek-, kivált nemzeti érdek-gerjesztés' tekintetében Virgil sokkal felette áll Homernak.

2. *Szerkezet.*

Tekintve a' szerkezetet, három, mint lényeges, múlhatatlan, kellék határozza el a' hőskölteméný' becsét, *a*) a' fő cselekvény' vagy történet' folytonos természetes menete, *b*) a' valónak vagy csak valószínűnek a' csodálatossal, *c*) a' mellékcselekvényeknek a' fő cselekvénynyel helyes összeszövése, egybefüggése.

a) A' fő cselekvényt, vagy történetet illetőleg: olly szabály, mellyet a' dolog' természete maga kíván, hogy az egy befejezett tökéletes egészet tegyen, mellynek eleje közepével, közepe végivel egyezzék, vagy, mint Horácz szól: *primo ne medium, medio ne discrepet imum.*

Mi a' fő cselekvény az Iliasban? A' trójai háború talán? hová látszik többeknek hajolni véleménye, köztök Horáczé is, ki Homert, Iliasra czélozva, nyilván *troiani belli scriptor*nak nevezi. Úgy nincs sem kezdete, sem vége: merő azon ábránd-álomkép, mellyről Horácz mondja: *ut nec pes, nec caput uni red-*

datur formae; igazi fejetlen, lábatlan valami. Talán hát, mi hihetőbb, hová az Ilias' első versei is mutatni látszanak, nem a' trojai had, hanem Achilles' haragja? Úgy van kezdete, de nincs közepe, nincs vége. A' mint először vitézét, versezete' 's várakozásunk' nagy tárgyát, megharagítja Homer, 18 egész könyvön keresztül veszteglés-, dologtalanságba sülyeszti; harczokat látunk Troja körül, mellyekben semmi része Achillesnek, igazi trojai háborút. A' 19-ik könyvben végre, hosszas semmit nem csinálás után, midőn haragját, magát szinte már egészen feledők, föllép újra a' boszús hős; haragjában ismét; de ezen harag nem folytatása az elébbeninek, nem amaz elül megigért, feleinek *ártalmas*, 's hogy Homer' szavaival éljünk, *sok erős lelkeket* — minden bizonynyal görögöket — *pokolra küldendő* harag, hanem amannak épen ellenkezője, üdvös a' görög, káros a' trojai tábornak, mert elejti legerősb gyámolát ennek, legnagyobb ostorát, veszedelmét amannak, Hectort. De majd e' második harag is félbe szakad; a' mi azontúl Hector' eleste után még az Iliasban következik, a' Patroclus' tiszteletére adott játékok, Hector' visszaváltatása, majd pompás eltemettetése, miben még azon következetlenség, czélellenesség is igen felötlő, hogy egy versezet, mellynek egyedüli czélja a' görögök' dicsőitése, az ellenséges fővezér' tiszteletére tartatott fényes ünnepélyen 's gyász toron végződik, mindezeknek sem Achilles' haragjával, sem a' trojai haddal semmi köze. Így hát az Iliasból akár a' trojai

had, akár Achilles' haragja tüzessék ki fő cselekvésül, egybefüggő egész sehogy sem lesz.

Az Odyssea' szerkezete, hogy ezt is mellesleg megemlítsük, tekintve a' fő cselekvényt, semmivel sem különb. Kezdetéből itélve, Ulyssest várja az ember a' költemény' hősének, de várása csalatkozik, a' négy első könyv mind csak Telemachchal foglalkodik, az ő, atyja' felkeresésire, ide 's tova tett útazásait adja, némelly kitérésekkel a' Troja alatti eseményekre, a' város' ostromára; Ulyssesről, a' tíz első vers után, semmi szó többé. A' következő könyvekben, megfordítva, Telemachról soha semmi szó, Ulysses egyedül, ki körül forog a' történet, 's ő csakugyan, azt kell itélni, nem Telemach, a' fő személy. De úgy bátran kimaradhata, ki kelle maradni Telemach' egész útjának, ki a' négy egész első könyvnek, mellyeknek semmi összeköttetése a' most következő, tehát a' mű' nem elején, hanem közepén kezdődő fő cselekvénynyel, Ulysses' bujdosásával. Hol itt a' természetesen folyó, egybevágó egész? a' szem elől soha el nem vesztett fő cselekvény?

Nem így az Aeneis. Trojából kiindul Aeneas, új hazát, országot keresni Olaszföldön. Ez a' szüntelen szem előtt tartott fő cselekvény, egyedüli czél, a' költemény' igazi sarkpontja; e' végre irányoztatik, történik minden; ide vitetik, ha még olly messzire eltérni látszik is, minden mellékes történet; semmi figyelem-, rendzavaró, czélt tévesztető szükségtelen csapongás; minden, mintha csak innen vette volna ismeretes szabályát Horácz: „*semper ad eventum festinat*,

et in medias res lectorem rapit" 's ama' másikat, az elbeszélésbeni rendre nézve nem kevésbbé fontost: „*ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici.*"

Egy példával világosabb lesz a' dolog. Mind az Iliasban, mind az Aeneisben vannak vitézi játékok, amott Patroclus', itt Anchises' tiszteletére. Ez magában helyes. Vitézi játékok igen jól összeférnek úgy a' hősi életmóddal, jellemmel, mint a' hősköltemény' természetével. Csak az a' kérdés: helyökön vannak-e? Hol adja azokat Virgil? Az 5-ik könyvben; és így épen ott, hol a' 4-ik könyvben, a' Dido' szívrázó tragicus végén mélyen megilletődött olvasónak szintúgy, mint a' nem önkénytes megválás' egész fájdalmát érző hősnek igen helyén van egy kis felderűlés, szórakozás, hogy e' pihenés által felfrisült kedélylyel, megújult erővel, lehetségessé, könnyebbé, tétessék reá váró új küzdelmeinek folytatása egyiknek, e' küzdelmeknek végig figyelemmel kisérése a' másiknak.

Nézzük most: hol adja maga játékait Homer? A' 23-ik könyvben, midőn Hectornak a' 22-ik könyvben, elestével, vége nem csak a' látszó fő cselekvénynek, Achilles' utóbbi romboló haragjának, hanem vége szinte az egész, az esemény után már kellőn túl nyúló, költeménynek is. És így ott adja, hol adatások' czélját épen nem láthatni; nem, ha érdekgerjesztés, nem, ha pihentetés, erő, kedélyfelfrisítés a' czél; mert a' fő cselekvény' bevégezte után a' mellékesnek, a' nagyobb után a' kisebbnek, miként lehetne érdeke? 'S pihenés, új erő-költésnek munka közben, nem munka' végén a' helye. Homernak e' tette, va-

lahányszor Iliasát olvasom, egy olly útast juttat eszembe, ki messze földről sok viszontagságon által törekedve haza, miután, éjet naphoz adva, daczolva a' hosszas út' fáradalmaival, ott áll végre, hogy néhány lépéssel tovább, karjai közé szoríthatja elhagyott kedveseit, akkor a' helyett, hogy közökbe sietne, velök éldelni a' viszonlátás', szerencsésen kiállott szenvedés' örömeit, arra gondolná magát, megállapodni a' legközelebbi vendéglőben, ott elébb napokig tartó játék 's mulatsággal borús kedve' földerítése, útközi unalmai' szétűzése végett.

b) Mi a' szerkezet' második kellékét, a' valószínűnek a' csodálatossal helyes egyelitését illeti: itt a' kőszikla, mellynél a' hőskölteméný-irónak legkönnyebb, legszokottabb, hajótörést szenvedni. Kerűli a' közönségest, a' mindennapit: túl lép a' valószínűség', hihetőség' határán. Igyekszik művét, hogy szívre főre erősebben hasson, rendkívűli, csodás történetek', felsőbb valóságok', istenek' belehozása által, minél bámulatosbbá, nagyszerűbbé tenni: ki az életből, idegen világba vezet bennünket; kit cselekvőleg kell vala, kit cselekvőleg, egész fényében vala czélja fölléptetni, eszközzé alacsonyítja, magasb lények' kezében, akaratlan az embert, 's midőn épen érdeket, minden áron érdeket vadász, akkor veszti azt el egészen. Ha valahol azért, itt igen éles itélő-tehetség, nagy vigyázat kivántatik: eltalálni, megtartani tudni mindenkor: „*quid deceat*, *quid non? quo virtus*, *quo ferat error?*“ Maga a' történetirónak olly szent igazság, ha p. o. a' rendes fogalmakon túljár,

ha rendkívűli nehézsége által a' követéstől visszarettentő, nem mindig alkalmatos hőskölteméný' tárgyának, legalább nem azon mértékben, mellyben a' csupán valószínű, de az emberek' közönséges gondolkozás, cselekvés' módjával inkább megegyező. Hogy Nagy Sándor maga egyedűl több ezer főből álló indus sereget, mikor vele nem kénytelen, megrohan, velök győzedelmesen küzd, egy részöket levágja, a' többit megszalasztja, hősi tett, 's úgy is adatik elő (Iustin. 12. 9.) mint valóban megtörtént: de azért epos' tárgya alig lehetne; mert, legyen bár igaz, nem valószínű, 's minden esetre nem ollyan, mit okosan követésűl fel lehetne tenni. Mihelyt valami hihetetlennek, mesének látszik, nincs semmi benyomása, semmi érdeke, mit csak a' hihető, csak a' valószínű szerezhet.

Homerban igen sok a' hihetetlen, a' nem valószínű, nem természetes; minden csodák, mint mondani szokták, gépek, *machinák* által történik; isteneit, mint megannyi szolgákat, örökös munkában, izzadásban tartja. Így, hogy csak némellyeket említsünk, a' harcz' hevében, a' két ellentábor' egymással találkozó vitézei, mielőtt összecsapnának, a' fő tárgyra semmit nem tartozó, érdektelen, hosszú meséket beszélnek egymásnak nem egyszer. Priamust nem önérzete, hanem a' Iupitertől küldött Iris indítja fel, hogy váltsa ki imádott fia', Hector' holttestét. Telemach, a' görög királyi udvarokban atyját keresve, egy lépést sem tesz magától, nem fiui kötelesség, nem a' 18 esztendő óta nem látott atya utáni vágy, aggodalom,

természeti ösztön, becsület, hanem Minerva keleti útra; ez egyedüli sugalója; ez viszi mindenüvé, csak oda nem, hova kellene, atyja' tartózkodása' helyére, pedig Minerva isten, mi több a' bölcseség' istene volna. Az istenek nem elég hogy Olympusban szüntelen tanácskoznak, hanem kiki védettjei' táborában széltire csatáznak, és pedig eldöntő eredmény, sokszor minden siker nélkül; ollykor meg is sebesülnek, hátrálás, gyalázatos futásra kényszeríttetnek, ők a' halhatatlanok, halandók, emberek' fiai által. Gyakran hozzájok egészen illetlen, megalacsonyító foglalatosságra alkalmaztatnak, mint mikor p. o. Achilles istennő anyját Thetist megölt barátja Patroclus' holtteste legyezésére veszi könyörgésivel, hogy azt, a' legyek' távoltartása által, bűzhödés-, senyvedéstől megőrizze.

Virgilben sokkal kevesebb a' hihetetlen, a' természet elleni; gyérebben, csak nagyokra, csak nehéz csomók' feloldására lépteti közbe legtöbbször isteneit, egészen, mint később Horácz elvűl felállitá: „*nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus inciderit.*" Nem szólunk a' nép' közönséges hitén alapúlt régi mondák', mesék', mint Celeno' jövendőlése, a' harpyák', Aeneas' nymphákká változott hajói', 's több hasonlók' felvételéről, mellyeket maga is, mintegy átalva hoz elő, illy szavakban mentegetőzve: „*prisca fides facto, sed fama perennis:*" de megválva ezektől, bátran kérdeni merjük: hol a' költő, ki élesb itélettel, nagyobb óvatossággal forgolódott e' mindenek közt legkényesb tárgyban? Vitéze nem olly bámulatos, 's ezért talán némellyeknek kevésbbé tet-

ső, mint Homeré, de tettei, történetei, inkább viselik a' valószínüség' bélyegét, 's minden esetre rendkivűli annyira, hogy tiszteletünket, csodálásunkat lehetetlen tőle megtagadnunk. Nála a' csodák', gépek' használata nem csak okosságon, a' dolgok' természetén alapúltabb, mint Homernál, de jóval ritkább is, kevésbbé erőltetett, illőbb, következetesb, akár az istenek' méltóságát, akár az emberi önállóságot tekintsük. Venus jelen meg Aeneasnak, hogy Troja' vég elpusztultával futásra bírja a' dicsően halni készet; Venus: hogy hajótörése után az africai ösmeretlen, lakatlan partokon bátorságot öntsön méltán csüggedező lelkébe. Mercur jön közbe, hogy Didótól elszakaszsza; mert hála', szerelem' kettős lánczával csatolva szíve a' hozzá olly hőn ragaszkodó, érte annyit tett szép királynéhoz; és szinte emberi erőt haladó munka széttépni illy erős, illy kedves lánczokat. Így sorra könnyű volna kimutatni: hogy Virgil isteneit mindenkor helyökön, illendőség, szükség-szabta határok közt munkáltatja; 's hol ő csodákhoz, magasb lényekhez folyamodik, ott rendesen megvan a' „*dignus vindice nodus*", nehézség, mellynek emberinél hatalmasb erő kívántatik legyőzésére.

c) Harmadik kelléke a' szerkezetnek a' mellék cselekvények' helyes összeszövése, egybefüggése a' fő cselekvénynyel. Minden mellék cselekvény eltérés a' tárgytól; és így sem igen hosszúnak, hogy az egészhezi arányt ne sértse, sem erőltetett, messziről keresettnek, hogy idegen színt ne öltsön magára, sem

igen gyakorinak, hogy zavart, unalmat ne okozzon, nem szabad lennie.

Homernál már nem csak igen sok, igen gyakori a' kitérés, hanem nem egy ezek közől igen hosszú is, igen erőltetett, keresett. Minden csata, minden összecsapás az egyes vitézek közt megannyi alkalom hosszú historiák, regék, nemzetség-lajstromok' előhordására, mellyeknek semmi helye az egészben, legkevésbbé az egymásra irányzott fegyverek' 's halál' dúlongási között. Az Iliasban, Odysseában több könyveken keresztül egészen elvesztjük szemünk elől Achillest és Ulyssest; ezek volnának pedig a' hősök, kikre kellene mindennek távolabbról vagy közelebbről vitetni. 'S lehet-e erőltetettebb, ízetlenebb valamit gondolni, mint Mars' Diomedestől vett sebének, minden mellékleteivel hosszas elbeszélése az Ilias' 5-ik könyvében? Mars, az erő', a' hadak' istene, halandó (bár istentől, Minervától vezetett) kéz által sebesül; nem elég; fájdalma' érzetében ordít, mint 9 vagy 10 ezer ember együtt alig tudna ordítni; majd panaszra megy Iupiterhez; sír, vádaskodik, mint a' gyermek; Iupiter elébb jól lehordja, miért jár anyja', Iuno' tanácsán, ki ellen hasonlóul kifakad; úgy hivatja az istenek' házi orvosát, Reont, ki egy pillanat alatt meggyógyítja a' nagy sebet.

Vethetni-e Virgilnek hasonlót szemire? Kitérései, még a' nagyobbak is, mint Evander és Pallas, Nisus és Euryalus, Camilla, Aeneas' pokolba leszállása, vitézi játékai, nincsenek-e szoros egybefüggésban a' fő tárgygyal? illő arányban az egészhez? Maga a' min-

den mellék történetek' leghosszabbika, Dido' esete, az ebbe közbe beleszőtt romlása Trojának, sehol a' hős' személyétől elválasztva nincs. Aeneas elébb maga beszél, dolgokat beszél, mellyek nagy részint vele történtek, majd, hol az ő megszüntével, Virgil veszi fel a' beszéd' fonalát, eseményeket olvasunk, nem csak Aeneas' személyével, hanem utódai', az egész romai nép' későbbi történeteivel igen közel, igen szép egybefüggésbe hozottakat, mellyekben egyszersmind igen elmés megfejtése, magyarázata adva, a' két, ellenségeskedéséről olly hiressé lett város, Roma és Charthago közötti több mint százados, engesztelhetlen gyűlölségnek, életre és halálra folytatott harcznak.

De hogy taglalásunk e' részben sokra ne terjedjen, kimondjuk röviden: mikép Virgilnél mindenütt szorosan követve, megtartva találjuk a' szabályt, mellyet így tesz ki a' többször idézett költő: „*Neu quid medios intercinat actus, quod non proposito conducat, et huereat apte.*“ Homert ellenben, hasonlónak azon vándorhoz, ki, bár hosszú út, nagy czél előtte, nem gondolva ezekkel, mind szüntelen állong, 's minden csekélységért ki-kicsap útjából.

És így szerkezet' tekintetében ismét Virgilt és az Aeneist illeti az elsőség. Bevégzése ellen azonban van egy észrevételünk az Aeneisnek. Úgy tetszik nekünk, hogy a' Turnus és Aeneas közt élet-halálra folyt tusában, a' fiatal, szeretetre méltó, régi kölcsönös hajlandóság, családi 's népi érdekek, viszonyok-szentesítette jogokkal bíró Turnus' ellenében igen nem kedvező, tolakodó szerencsevadász, mondhatni nőrablói

színben tűnik fel az idegen, jövevény, a' sors' végzésén kívül semmi jogot, semmi érdemet maga mellett felmutatni nem tudó Aeneas. Szánjuk Turnust, neheztelünk, vagy legalább nem örvendünk, nem örvendhetünk úgy, mint illenék, mint szeretnénk, Aeneas' szerencséjén, mert úgy nem érdemeltnek tartjuk ezt, mint nem érdemeltnek Turnus' szerencsétlenségét. Nem sokkal czélirányosabban fog vala-e tenni Virgil, ha Laviniát a' helyett, hogy szeretett mátkája, egy deli fiatal vitéz lovag' karjai közől, inkább valamelly nagy veszélyből, vagy vágyait nem biró valamelly hatalmas zsarnok' körmei közől ragadtatja ki Aeneassal? Azonban ez észrevétel illik némiképp Homerra is, ki előbb igen is sok érdeket, tiszteletet gerjeszt Hector iránt, kit utóbb olly méltatlanul áldoz fel a' durva Achilles' nagyobb erejének. Az újabb kor' költői e' tekintetben sokkal vigyázóbbak. Tasso *Megszabadított Jerusálem*ében Aladint 's népét a' lehető leggyűlöletesb, hőseit a' keresztyéneket pedig, bár történetileg hamisan, de költőileg igen helyesen, a' lehető legkedvezőbb színben tünteti fel. Hasonlóan Voltaire Henriásában (la Henriade, chant x) a' kötelességéhez hű, királypárti Turenne, és a' fellázadt Liga' egyik főnöke, legerősb bajnoka d' Aumale közötti párviadalt adva, ereje', bátorsága' egész fényében lépteti fel ez utolsót, de személyére nézve gyűlölet-, elébb mint részvétgerjesztéssel, hogy majd midőn elesik, a' személyére átvitt ezen gyűlölet felejtesse az elesett bajnokot, 's ne legyen semmi szo-

morú érzet, sajnálkozás, melly társa Turenne', 's az igaz ügy' diadaláni örömét megzavarja az olvasónak.

3. *Jellemek.*

A' hősköltemény' becse' meghatározásában harmadik helyre jőnek a' *jellemek*. Értjük ezeken a' munkáló személyek' erkölcsvonásait, gondolkozás- és cselekvésmódját. Megitélésökben két szempontból indulunk ki: illők-e? és másodszor, végig következetesek, vagy egyezők-e?

Homer' jellemzéseiben sok a' következetlenség, még több a' nem illő, az illedelem-, izlés-, erkölcssértő. Vitézei gyengék, rabjai indúlatjaiknak, királyai, fejedelmei igen nem csak parasztok, de durvák, embertelenek, gorombák egymás, tiszteletlenek isteneik iránt; istenei magok gyarlók, nyugtalanok, veszekedők, tele szenvedélylyel, tele mindenféle vágyakkal. Íme néhány példa mindegyikre. Achilles, Hector a' személyes bátorság', erő' képviselői; mégis amarról, ki egyszersmind a' megtestesült embertelenség, durvaság, nem egyszer olvassuk, hogy gyermekmódra sír, vígasztalhatatlan; 's ez (Hector) fut amaz elől, nemhogy csatát próbálva, 's talán sebet véve tőle, de csak be sem várva, *mint félénk galamb sas előtt*, 's majd, mikor látja, hogy nincs menekülés, beszél, 's tesz, mint csak egy félelmet, futást soha nem ismert, győzni vagy dicsően halni kész férfiútól, a' régi Hectortól várható. Nestor és Ulysses a' bölcseség', okosság' személyesítői, nem egyszer,

amaz, mint igen hiú, nevetséges, dicsekvő, fecsegő öreg, ez, feledve derék hitvesét, fiát, honát, királyi polczát, mint egy buja, részeges, álnok csavargó, a' legaljasb koldus, Irus' verekedő társa, jelennek meg. Priamus mondhatlan gyöngéd, érzékeny atya Hector' irányában, kész ezer veszélynek érette kitenni ősz fejét; szeretetlen, igazságtalan többi gyermekeihez, kiket kész volna mind veszni engedni, csak az egy Hector maradjon maga; pedig azok nem tiszteletlenebb, nem rosszabb gyermekei, csak nem olly erőseknek, bátraknak születtek, mint ez. Achilles elejtett nemes ellenfele', Hector' holttestét kocsia után köttetve, háromszor hurczoltatja Troja' falai körül, veszteségöket mélyen érző királyi szüléi, hitvese, egy őt csaknem istenként imádott egész nép' szemeláttára 's szívszaggató sirási között. Ugyan ő, saját főnökét, a' görög tábor' fővezérét, a' királyok' királyát, Agamemnont szemtől szemben, mindenek' hallatára telhetlen, csaló, kutya arczú, szemtelen, részeges, nyúlszívű, 's több hasonló czímekkel illeti, megöléssel fenyegeti. Agamemnon nem ugyan az erősb Achilles-, de annál gorombább Apollo' védetlen papja, a' szent hivatalán kivül is, ősz fürtjeiben tisztes, esdeklő, szeretett leányáért esdeklő, érte illő váltságot is igérő Chryses iránt; ugyanakkor tiszteletlen istenei iránt is, kiknek szent nevére kényszeríti, kikre, minden szó nélkül is, emlékeztetheté vala a' papi egész méltóságában, pálczával kezében, papi süveggel fejében, előtte megjelenő szent férfi, ki mégis, meghallgattatás helyett, gyalázattal, fenyegetések közt igazíttatik

el általa. 'S ha kérdjük e' hajthatatlan keménység', embertelenség' okát? mert, úgymond maga Agamemnon, ez ágyast többre becsüli, mint nejét Clytemnestrát, kinél az testre, arczra, termetre, lélekre, művészetben nem alábbvaló; és így, saját vallomása szerint is, mindezek Clytemnestránál sem hiányzottak; 's illy könnyen kelle-e mégis felednie azt? 's lábaival taposnia a' neki tartozott házassági hűséget? nem illetlen-e, kérdjük, nem botránkoztató-e a' görög táborban első személy' szájából illy nyilvános hímezetlen vallomás, miután tudva, hogy ha rabnők', ágyasok' tartása nem szokatlan dolog volt is a' görögöknél, de a' legrégibb időktől, Cecropstól fogva egyneüség parancsoltatik a' törvények által, egyneüség volt általánosb divatban, ez tartaték egyedül tisztességesnek? Mit mondjunk Nausicaa királyi szűznek a' meztelen Ulyssessel találkozásáról, vele a' meglepetés', visszarebbenés' legkisebb jele nélkül, húzamos, nyugalmas beszélgetéséről? 's ez, nem hogy egy, mint előadatik, mívelt királyi, de csak egy közönséges szűzben is alig gondolható, szemtelenséggel, hogy az akkor sors-űzte Ulysses benne kegyasszonyát találhassa, maga Minerva, a' szűzeség' istenasszonya által lett felfegyverkeztetéséről? Mit mondjunk azon nem csak illedelem-, erkölcssértő, de csömörletes, korcsmába vagy istállóba inkább, mint Olympusra, a' halhatatlan istenek' társaságába illő jelenetről, melly az Odyssea' 8-ik könyvében Marsnak és Venusnak szerelmeskedésök közben, a' megsértett férj Vulcanustól, láthatlan erős ércz hálóval lett megboríttatását adja elő,

nem egy botránkoztató melléklettel, millyenek: Vulcánnak szüléi Iupiter és Iuno ellen, hogy olly rútnak nemzették, keserű kikelése; Iupiternek, a' mindenünnen összecsődült istenek' nagy kaczajütése közben, Mercuriussal tett párbeszédje: szeretne-e hasonló módra Venussal megrekesztetni? 's Mercurnak e' kérdésre egész kedvvel, igen-nel lett nyilatkozása? 's ez egy példa, a' feljebb már magok' helyén előhozottakkal, úgy hiszszük, elég Homer' istenei' megismertetésére.

Mennyire máskép vannak mindezek Virgilnél! Itt minden végig megtartja a' maga jellemét, a' legnagyobb következetesség párosúlva a' legnagyobb illedelemmel. Valamint maga Virgil semmit nem tesz, úgy hősével sem tétet soha, mi ennek, vagy a' költeménynek komoly méltóságát, mi az illedelmet, tiszta erkölcsöt, istenek iránti tiszteletet sértené. Nála sem egy jelenet, millyen Mars' és Venus' szerelmeskedése, Mars' sebe, Ulysses' harcza, Irussal vagy Nausicaávali találkozása, sem egy jellem, minő Thersitesé Homernál. Nála Aeneas és Dido, szerelmök', a' legerősb, legészszavaróbb indúlat' legfelsőbb fokra hágtán is méltók fejedelmi polczukhoz, méltók nem csak részvétünk, de tiszteletünkre is. Turnus és Drances, bár mint versenygenek is, nem fajúlnak, mint Achilles és Agamemnon, mint Ulysses, közönséges korcsmai, alacsony czivakodó, verekedő társakká, hanem legnagyobb felhevűlésökben is a' rangjok-kivánta illedelem' korláti közt maradnak. Aeneas egyik vitéz ellenfelét, a' fiatal Lansust elejtvén, nem dühöng többé holtteste,

mint Achilles Hectoré ellen, de csak fegyverétől sem fosztja meg, sőt maga próbálja vigasztalni, tisztességes temetés' 's kedves övéi' hamvaihoz takaríttatás' reményével biztatva. Virgil' istenei igazi felsőbb világkormányzó, emberek' sorsa felett intézkedő lények, ha nem mentek is szenvedélytől, mint magok is csak emberi kép után formálvák emberek által, de legalább távol tőlök minden, mi az iránt oki tiszteletet csökkenthetné; soha sem magok magokat, sem emberek őket szántszándékkal tárgyúl gúnynak ki nem teszik; nem ögyelítik magokat, mint Homeréi, vagy kell, vagy nem, az emberek' dolgaiba; mikor ritkán beleavatkoznak azokba, látszik, hogy volt oka, 's van láttatja beavatkozásoknak.

De Homer' idejében máskép volt egészen a' világ, mondják pártolói. Ő, úgy adja, máskép nem is adhatta, isteneit, mint a' millyeneknek hitték őket az akkori emberek, az embereket pedig, mint a' millyenek voltak azok valósággal az ő idejében. Hibáztatni ezért annyi volna, mint kárhoztatni egy régi festőt azért, hogy képeinek olly viseletet festett, millyet korában közönségesen hordtak. Hiba-e ez? nem inkább az volna-e hiba, ha személyeit festőnk más öltözetben adta volna? fogtak volna-e azok akkor azok lenni, azoknak ismertetni, kik valósággal voltak? Homer' idejében a' világ még igen ifjú volt arra, hogy illedelem', izlés', erkölcs', becsület' dolgában olly fogalmai lehettek volna, mint voltak, majd ezer esztendővel később, Virgil' korában.

Tökéletesen helyén látjuk e' mentséget; azonban szabad legyen azon megjegyzést tennünk: mikép művész festő, a' nélkül hogy változtatna, tud ecsetje' hatalmával szelidíteni a' természettől durva arczvonásokon, nemesítni a' nélkül, hogy formájából kivenné, az undort okozó öltözeten, 's ezt tenni nem csak szabad, de kötelessége is, a' mennyiben fő czélja a' művészetnek mindenkor gyönyörködtetni. Tette-e ezt Homer, mint költő? a' feljebbi példák szóljanak. Hogy Achilles vezér, király létére, maga aprítja a' juhczombokat a' bográcsba, maga szít tüzet alája; hogy Nausicaa, fejedelmi szűz, számos asszonyai' kiséretében maga megy vizért, hogy királyi szülei' 's maga' ruháit kimossa: semmi kifogásunk ellene; az akkori idők' egyszerűségét, sajátságát látjuk ezekben. De hogy Achilles lovaival szaggattatja Hector' élettelen holttestét; hogy Nausicaa olly bátran, tartózkodás nélkül társalog az anyaszült meztelen Ulyssessel: ez aligha meg nem fordított alkalmazása a' festőtől vett azon feljebbi szabálynak, a' rútat is mennyire lehet, menynyire a' hűséggel összefér, művészileg adni, nem torzítással még rútabbá tenni? De tudjuk ezt is nem Homer', hanem inkább kora', százada' rovására; 's akkor mentve ugyan maga Homer, de műve e' részben csakugyan mindig alatta marad Virgilének.

Azonban Homer' pártolói tovább mennek; 's miután őt vitézei' bárdolatlansága, istenei' rendetlensége iránt igazolva látják, Virgilt támadják meg, azt mondva: Virgilnél sem annyi különféle, sem olly jól kivitt jellem, mint Homernál. Az egész Aeneisben az

egy Aeneas nagyobb figyelmet érdemlő személy, rajta kivül semmi feltűnő jellem; a' többek, az erős Cloanthes, a' vitéz Gias, a' bátor Orontes, a' hív Achates, csak nevökről ismeretesek, nem egyebek, mint Aeneas' inasai, számot, verset szaporítni valók. 'S maga ezen Aeneas, a' költemény' egyedűli hőse, egyedűli cselekvő személye, ha veszszük tetteit, vitézségét, mi egy Achilles, egy Hector, egy Ajax vagy Diomed, 's azon számtalan, mind külön, saját színökkel festett bátrakhoz, kikkel telve az Ilias? Semmi kevésbbé, felelnek, mint vitéz; egy jámbor, istenfélő, becsületes ember, millyen legtöbb van, egy, mint maga a' költő legtöbbször, legörömestebb nevezi, *pius Aeneas*, papnak inkább, mint katonának, 's barátkolostort, nem egy hatalmas polgárzatot alapítni alkalmatos.

Lássuk, mennyi igaz e' vádból? Hogy az Aeneisben nincs annyi különféle jellem, mint az Iliasban; hogy Aeneas mellett alig tünnek fel többi társai: igaz, 's ez olly természetes, mint javallást, dicséretet érdemlő. Homer Iliasában énekli Achilles' veszteglését; ki kelle hát pótolnia távollétét; lehet ezen felül, hogy őmaga érzé hivatását a' természettől: nem annyira egy összevágó egészet helyes megválasztással adni, mint egyes személyeket sok eredeti nyers erővel rajzolni; erre fordítá hát, mire természeti hajlama vonná, kiváltkép erejét. Virgil ellenben énekli Aeneas' viselt dolgait; nem kellett hát, nem volt szabad neki hősét sok hasonlók' fölléptetésével szem elől téveszteti, a' sokaságban mintegy eltemetni. Ő egy egé-

szet akart adni, mellynek egyedűli mozgatója, lelke, Aeneas; tőle kellett kiindúlni, reá visszatérni, viszszavitetni mindennek; ezt el nem éri, ha másképtesz; így a' mint van, szemünk, figyelmünk szüntelen Aeneason függ; 's ez versezete' egyik fő érdeme. Különben, mit tehet vala, ha épen a' különféle jellemek' szaporításán igyekszik, megitélhetni Sinonjából, Mezentiusából, kik közől amahoz egyet sem, ehez csak igen keveset találhatni, hasonlóan jól jellemzett képet Homernál.

De mit használ, ha, mi a' vád' másik része, a' legérdekesb, legérdekesbnek lenni kellő személy is, maga Aeneas, nem képes mindennapisága miatt elég érdeket gerjeszteni bennünk? ha ő nem az, minek lennie kellene, egy vitéz, birodalmat alkotni született, bátor, erős férfiú?

E' vád, ha igaz, megdönti minden becsét Aeneasnak, következésképp az Aeneisnek is; vegyük hát szorosabb vizsgálat alá. Mind Homer, mind Virgil, hőst akartak költeményökben adni, nagyot, bámulatost, rendkívülit, kiki, mint nem is lehete máskép, a' hősi bátorság, vitézségről korában uralkodott fogalmak 's előtte forgott példányok, ideálok szerint. Homer' még durva századjában testi dönthetlen erő, vakmerőségig menő személyes bátorság voltak a' vitézség' netovábbja; egyedűli példányok Cadmus, Iason, Hercules, Theseus, az Argonauták, 's legfeljebb még a' hét thébaei vezérek 's Epigonok, mind együlegyig egyébiránt gyarló, hiba-, fogyatkozás- teljes emberek, minden magasb erény, érdem nélkül, de rettenthe-

tetlen bajnokok, a' legirtózatosb szörnyek- 's vadállatokkal harczban diadalmasak. Ezek' szakasztott másai Homer' vitézei, bátor katonák, semmik egyebek, kiknek karjok', kardjok' hatalmában minden érdemök, minden dicsőségök.

Egészen más fogalmakat táplált úgy általában az emberi, mint különösen a' hősi tökéletességről Virgil' miveltségben sokkal előbbre haladt kora; más példányok, történetírati mívelt, magas lelkű, erő- 's erénydús férfiak, nagyok hadban és békében, görögök és romaiak, állottak előtte. Nem szörnyek, nem vadállatok többé, hanem az emberi keblet zajongtató vágyak, indúlatok, kivánságok, szóval, az ember maga tartatott magának legnagyobb, legveszélyesb ellenségének, tehát a' hős' egyik múlhatlan kellékének is: hogy tudjon nemcsak külellenségein, de a' bent háborgó indúlatokon, saját önjén is győzödelmeskedni, uralkodni, mihez, mint szakadatlan maga a' kisértet, szakadatlan résen- ébrenlétel, szakadatlan küzdelem, sok ész, sok szív, több erkölcsi, mint testi erő szükséges. Adjuk hozzá, hogy Virgilnek nem, mint Homernak csupán katonát, hanem egyszersmind és sokkal inkább egy honalkotó derék, minden következő nagyratörő lelkes fejedelmeknek mintául, példányul szolgálandó főnököt volt szándéka adni választott hősében, kinek több, magasb hívatása, mint csak elűl harczolni övéi, fergetegként dúlni, vészt és réműlést árasztva, ellenségei között.

Így lőn, hogy, míg Homer minden tehetségivel hősének csupán testi ereje', bátorsága' kiemelésére szo-

rítkozék, Virgilnek a' magában egyéb dicséretes tulajdonokat is, mint félelem az istenek, szeretet a' haza, gyöngédség, szivesség barátok, nagylelküség alázott ellenség, igazság, méltányosság minden emberek iránt, mérséklet a' szerencse' kedvezései, csüggedetlen kitartás csapásai, rendületlen becsületesség, állhatatosság minden kíséretei között, ezeket 's többeket az akkori megfogás szerint mind múlhatatlan kellékeit egy fejedelmi hősnek, összevennie kellvén: a' latin költőnek sem kitüntetni annyira, sem annál jobban kitüntetni igyekezett is, kitünni hőse' vitézségének, annyi más dicséretes tulajdonok' vegyületében, olly mértékben nem lehetett, mint ez, az esze' minden erejével csupán vitézt, minden egyéb vegyület, árnyéklat nélkül, tisztán vitézt adó görög költőnél történhetett, 's valósággal történt is. Ezért, ha valakit Achilles, mint vitéz, első tekintetre inkább megragad, az igen természetes. Tettei csodával határosak; egy maga mível mindent, minden idegen segítség, társak nélkül. Aeneas rendesen többed magával; egyes tettei nem olly bámúlatosak. És mi természettel hajlandók vagyunk kapni a' csodán, a' rendkívűlin, ostromolja bár azt okosságunk. De közelebbről vizsgálva, 's egészben véve a' dolgot, úgy találjuk, hogy menynyire evezőnek a' hajókormányos, közvitéznek a' fő vezér, annyira felette áll Achillesnek Aeneas. A' melly jelességek Homer' főbb cselekvő személyeiben külön külön, mindazok együtt találtatnak Aeneasban. Okos, mint Ulysses, bölcs mint Nestor, nagy, nemes lelkű, mint Ajax, törhetlen, csüggedetlen mint Diomed, 's

végre, ha, mint kell, a' vitézséget semmi veszélytől vissza nem rettenő bátorság, erő, állhatatosság, nem vakmerőség, semmi akadályt, semmi szentet nem ismerő szertelen önhittség, isten-, emberekkel daczolásban helyheztetjük, mint ezt Homer' vitézeiben annyiszor a' túlságig víve láthatni, akkor e' szökevény-, sokaktól jámbornak csúfolt férfiú vitéz is a' szó' tökéletes értelmében, vitéz, mint csak egy ember lehet. Kövessük bár csak hazája' végpusztulásakori magaviseletét egy kevéssé figyelmesb szemekkel, 's azonnal tisztán áll meggyőződésünk.

Mindeneknek előtte megjelen neki a' vészes éjszakán álmában a' nem rég elhúnyt Hector; elmondja: mikép hazája menthetetlenül veszve; reá másutt fényes sors, nagy uraság vár; tisztét már úgy is hona', fejedelme' irányában teljesen betöltvén, 's ellentállásról gondolkozni sem lehetvén, mentse magát, mentse övéit, isteneit, mielőtt ellenséges fegyver' áldozatjai lennének mindnyájan. Lárma, tűz 's fegyvertopogás felköltik álmából, megy, honnan legmesszebb láthatni házától, igazolvák álmai, 's mi akkor első gondolatja? futás talán, mire Hectortól felszólíttaték? nem; fegyvert ragadni, 's fegyverrel kezében halni hazájaért, *pulchrumque mori succurrit in armis.* Egyesegyedűl rohan oda, hol a' lárma, 's fenlobogó lángokból ítélve, legnagyobb a' veszedelem, *in flammas et in arma.* Útjában hozzá akadnak több társai; példája és szavai, „*moriamur et in media arma ruamus*" ezekben is bosszú's harczvágyat költenek. Mint éh farkasok esnek együtt a' görögök-

nek; a' velök találkozó első csapatot levágják; most ezek' öltözetét fölvéve, álruháik', fegyvereik' segitségével még nagyobb zavart, mészárlást tesznek közöttök; fut a' megrémült görögség.

> Diffugiunt alii ad naves, et littora cursu
> Fida petunt, pars ingentem formidine turpi
> Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.

De mi elébb szerencséjöket, épen az sietteti majd vesztöket; társaik félre ösmerik, a' futó görögöket újabb, számosb csapatok váltják fel; két tűz közé szorulva, elhull nagy részök; de kivágja magát Aeneas. 'S most maga' mentéséről gondoskodik végre, gondolnók? Nem; újabb csatába, a' királyi háznak siet védelmére. Itt azonban már vesztve minden; nyílt csatának semmi helye többé. Felhág tehát az égő háztetőre; onnan többed magával megragadt tüzes gerendákat hömpölyget alá a' palotát vívó görögségre. De utóbb is tűz, sokaság kifognak rajta; látja, mint hamvasztatik el a' királyi lak, mint fetreng vérében a' meggyilkolt Priamus. Ekkor eszébe jut saját laka, gyámoltalan öreg atyja, neje, gyermeke; körültekint, látja, hogy egyedűl maradt; most újra ezer veszély közt, *flammam inter et hostes* útat tör magának kedveseihez, szabadítni őket, vagy velök együtt halni. Mielőtt házához érne, megjelen anyja, Venus, elvonja halandó szemei elől a' titkot rejtő homályt, láttatja vele tisztán: mint forgattatik fel fenekestűl nem emberi, de isteni hatalom, Neptun', Iuno', Pallas', sőt maga Iupiter' egyenes beavatkozása által Troja; mint

nincs semmi segítség', semmi reménynek többé helye; kéri tehát, kényszeríti, fusson, igérve oltalmát „*Eripe nate fugam, finemque impone labori, Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.*“ Itt legalább már meg lehet, meg kell vala nyngodnia; küzdeni akarni tovább is, küzdeni annyi egyesült isten, küzdeni maga Iupiter ellen isteni kisértés, nem bátorság, bün, nem erénynek tetszheték. És mégis, midőn haza érkeztével szélütött atyját, ki túlélni hazája' romlását, kitenni magát az út' alkalmatlanságinak sehogy nem akarva, nála nélkül ohajtá, kéré szándéklott szabadúlását övéinek eszközöltetni, e' föltételétől elmozdítani nem tudná, újra kardot köt, hogy atyjával együtt, de nem gyáva halállal, nem boszúlatlan veszszen.

Arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Praelia; nunquam omnes hodie moriemur inulti.

'S már új viadalt vala kezdendő, ha isteni világos jelek, utóbb ezek' láttára, maga a' rimánkodó 's útitársul önkényt ajánlkozó Anchises vissza nem tartóztatják. Tehát utóbb is az istenek iránti tisztelet, fiúi gyöngédség, kedveseit mentő szándék, nem félelem, nem a' haláltól, mit annyiszor keresett, visszaborzadás bírják futásra. Lehet-e, kérdjük, lehet-e egy okos, 's tegyük hozzá, nyilván többre hívott, magát sokak' érdekeért kimélni köteles férfiú' vitézségének, bátorságának ennél tovább menni? És pedig ez csak első kezdete, első próbája Aeneas' bátorságának; későbbi tettei hasonló nemes, bátor, rendűletlen lélek-

nek viselik bélyegét, 's egészen igazolják Virgil' amaz Aeneast jellemző szavait:

— — — — — — — — quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior et armis.

De berekesztjük e' talán hoszúra is terjedt szakaszt; 's ha ki utolsó szavainkban mégis kétkednék, csak még két helyére útasítjuk az Aeneisnek: tekintse meg elébb a' második könyvben, mint írja le Virgil a' Trojából kis fiát kézen fogva, megélemedett nyomorúlt atyját vállain emelve, futó Aeneast; tekintse meg azután ugyanannak a' tizedik könyvben az isteneket megvető rettenetes Mezentiussali harczát, 's akkor itéljen.

4. *Beszéd, vagy előadás.*

Hátra még, hogy szóljunk a' hőskölteméný' negyedik kellékéről, a' beszéd, vagy előadásról, és pedig szélesebb értelemben, tekintettel nem csupán a' szavak, leirások, hasonlításokra, mellyek a' beszéd' lényegét, belbecsét teszik, hanem az ezt annyira föltételező külalakra is, a' versre.

Miben Homer legnagyobb, az minden bizonnyal a' beszéd, vagy előadás; 's minthogy ebben áll a' költés' fő ereje, szépsége, innen a' már szinte három évezred előtt elhúnyt költő iránt a' hunyni nem tudó, hunyni soha nem fogó tisztelet. Ezért neveztetik, hogy a' régiség' annyi több róla magasztalólag emlékező iróiról hallgassak, ezért neveztetik Platotól

most az epicusok' fejedelmének, majd minden költők legtökéletesb, legistenibbjének. Ezért csodálták, 's tették magok elébe követésül Pindarus és Sophocles, fejedelmi költők magok, olly utólérhetlen amaz a' lyrai, mint ez a' drámai költészetben. Ezért a' nem honfi romaiaknak is, kik már Virgilt is ösmerék, osztatlan tisztelete; Quintiliannak feljebb már idézett, 's Velleius Paterculusnak nem kevesebbet mondó ítélete: „*Homerus fulgore carminum solus poeta appellari meruit, mollissima dulcedine carminum memorabilis.*“ És itélhet-e máskép, ki csak valamennyire is képes érzéssel, értelemmel felfogni, illően méltánylani Homer' hasonlíthatlan, kedves zengzetű, könnyen gördülő versei' igéző szépségét, nemesen egyszerű, báj- és erőteljes nyelve' hatalmát, különösen hol serkenteni, rábeszélni, engesztelni, vigasztalni kell, gondolatai' fenségét, merészségét, talpraesett nagyszerű hasonlatosságait, hathatós, eleven, élethű, fényes leirásait, kimeríthetlen gazdag képzelődő-tehetségét, innen eredő csodálatos bőségét, változatosságát kifejezéseinek, szavakban különben is olly dús nyelvén.

De lássunk néhány példákat.

Patroclus' halálát Achillesnek közös barátjok Antilochussal (Il. XVIII. 18.) így adatja hírül: „jaj nekem Peleus' vitéz fia! igen gyászos hírt fogsz hallani, mellynek bár ne kellett volna lenni! Elesett Patroclus; puszta holtteste körül foly a' harcz, mert fegyverei már a' daliás Hectoréi.“ Minő rövidség, de épen ezen rövidségben mennyi erő! milly rendkivüli hatás!

Midőn a' felbőszült Achilles' haragját meg akarja engesztelni, megszemélyesíti a' könyörgéseket, mint Iupiter' leányait, kik tántorgó lábakon bánat-dulta arczczal kisérik a' sokkal előttök futkosó szilaj, ártani vágyó boszút, 's megtisztelik a' rájok hallgatót, romlást kérnek atyjoktól Iupitertől a' kérelmöket megvetőnek fejére. (Il. IX. 498.)

Midőn éjszakának idején véletlen megütik a' görög tábort a' trojaiak, a' nagy, a' nemeslelkű Ajaxot csak azért fohászkodtatja Iupiterhez, hogy viradjon, nem hogy könnyebben szabadúljon az által, hanem, hogy tetteinek legyen tanúja, 's fényes nappal legalább dicsően veszhessen.

Ha sereget ír le, úgy festi azt, mint emésztő tüzet, melly a' szelektől hömpölygetve pusztává teszi maga előtt a' földet. Ha istent, ki egy helyről más helyre megy, úgy állítja azt előnkbe, mint ki hármat ha lép, negyedik lépéssel a' világ' végén áll.

Nála a' Visszálkodás — ἔρις — az emberölő Mars' nővére és társa, elébb kicsiből mind nagyobbra növekedve, fejével az eget, lábával a' földet éri. Nem szükség e' gondolat', e' kép' fenségét hosszasan magyaráznunk, érzik azt, *queis meliore luto finxit praecordia Titan;* elég legyen megjegyeznünk: hogy Longin mértékének vallja azt (IX. 9.) nem annyira Erisnek, mint magának a' halhatatlan költőnek.

Midőn (Il. XV. 624.) Hectort a' görög hajókra rohantatja, hasonlítja őt az orkántól űzött hullámhoz, melly a' hajónak dűl, 's minden pillanatban elmerüléssel fenyegeti ezt, halállal a' rajta ülő hajósokat. De

mennyi erő, élet, igazság, ez öt sorban! Úgy tetszik, mintha látnók a' felzúdúlt tengert, a' már-már elmerűlő hajót, hallanók a' szelek', a' recsegő árbocz' csikorgását, a' halál' árnyékában lebegő hajósok' jajait.

Nem kevésbbé fenséges, nagyszerű, gyönyör-'s egyszersmind borzalom-gerjesztő (Il. XX. 164.) az oroszlántól kölcsönzött hasonlatosság, midőn Achillest csatára keleti Aeneassal.

Mit mondjunk Venus' melyövéről? (Il. XIV. 214.) Hol a' festői ecset, melly ennél bájosb, mosolygóbb képet tudna elővarázsolni?

Priamusnak Achilleshez tartott beszédét Ilias' XXIV-dik könyvében, 's Ilias' VI. és XXII-dik könyveit, mellyeket mi Homer' művei' koronájának, tartunk, egészen ajánljuk az olvasásra.

És ezek, 's több hasonló helyek bírhatták már Longint arra, hogy fentebb idézett classicai művében Homert, mint az egész régiségben a' fenségesnek legtökéletesebb példányát állítsa fel.

Azonban e' részben sincs minden kifogás nélkül Homer. Az átmenetek', beszélgetések' kapcsolatai, mint ez minden lapon látható, nagyon egyformák, annál fogva untatók. Innen Martial már, minden tisztelete mellett is Homer iránt, nem kételkedett a' minden lépten nyomon előjövő *απομειβόμενος*-ból tréfát, nevetséget űzni, 's a' görög Musával szemközt a' latinokat *musae seueriores* névvel tisztelni meg. Hasonló ehez, midőn bizonyos epithetonok (epitheta perpetua) ott is használtatnak, hol a' költeménybe teljességgel be

nem folynak, p. o. sírt, aludt, ölt vagy dühöngött a' *gyorslábu* Achilles. Tudjuk, mint mentik sokan mindkettőt; mit mond Jenisch: hogy a' régi hősénekek elmondás-, eldallásra 's rendesen hevenyében készülvén, illy módon a' dallónak a' vers' kiegészítése, a' hallgatónak a' hallottak' felvevése, 's mi különösen az örökös epithetonokat illeti, ezek által a' költemény' tág mezején fel 's alá mozgó számos alakok' megkülönböztetése, mintegy szemléltetése, nem kevéssé könnyíttetett. De vajjon kimentve-e ezzel ez untató, e' nem természetes modor? áll-e ezen mentség, nem mondom, a' mi míveltebb, olvasni tudó, olvasni szerető korunkban, de azon ősi együgyűbb korban is, melly csupán hallásában gyönyörködheték az illy költeményeknek?

A' leirások, beszédek, gyakran igen hosszasak, érdektelenek, fárasztók, ollykor mellyek szépek is, nem helyökön lévők. Ki ezekről meg akar győződni, olvassa meg Iliasban (XXIV. 265.) a' Hector' holttesteért menő Priamus' szekere' szerszámainak, Odysseában az ithacai kikötőnek (XIII. 96.), Alcinous' palotájának 's kertjének (VII. 81.) leirásait; továbbá Ilaucusnak és Diomedesnek (Il. VI. 119.), egymáshoz a' görög követségnek, különösen Phoenixnek (Il. IX. 434.) Achilleshez tartott beszédeiket. És pedig ezen példák a' sikerültebbek közől választvák; sőt Phoenix' beszéde az egész Homerban a' legszebb beszédeknek egyike, mellyet Quintilian is különösen kiemelni érdemesnek itélt. Hát mit fog itélni, ki (Od. XIV.) Ulyssesnek Eumaeus' disznópásztorával tartott

épen olly hosszú, mint érdektelen beszédeit, disznai' 's disznó-óla', fiadztatói', kutriczái' leirását olvassa?

A' hasonlítások, azon kívül hogy ugyanazok, p. o. a' szélvésztől, oroszlántól, sastól, sárkánytól, farkastól, fáktól, csillagtól vettek, igen gyakran előkerülnek, sokszor hidegek, erőltettek, illetlenek, mint mikor p. o. az ütközet' hevében mindenfelől megtámadt Ajaxot (Il. XI. 557.) a' vetésben kapott, 's gyermekektől megabajgatott szamárhoz, a' futásban vetélytársának sarkában lévő Ulyssest (Il. XXIII. 759.) a' szövő szép asszony' melye közelében járó vetélőjéhez hasonlítja.

Virgilre átmenve már, valljuk meg először is: hogy versei bármelly szépek is magokban, örök becsű, legszebb, legpompásabb virágai Latium' költészetének, zengzet, könnyűség' tekintetében Homereinek kénytelenek engedni az elsőséget; de valljuk meg azt is, hogy Homernak nyelve annyi különböző szójárásai, különösen az ioniainak, mellyet főkép használt, minden formákhoz könnyen simuló hajlékonysága mellett, jóval könnyebb volt a' munka.

A' kitételek-, melléknevekben, a' költészet' e' fő ékességeiben nincs az a' változatossága; de ne feledjük: hogy nyelve sem olly gazdag, mint a' görög; 's mind a' mellett is vagynak szavai, kitételei, mellyek a' szavakban dús nyelvű Homer' legragyogóbbjaival, legsikerültebbjeivel bátran kiállják az összehasonlítást, mint p. o. Didonak a' háborgó tenger' daczára is tőle távozni akaró Aeneashoz intézett szavai: „*exerces pretiosa odia;*“ vagy Aeneasnak az őt kö-

vetni vonakodó atyját, Anchisest más gondolatokra bírni próbáló ama' szavai: „*ne fato urgenti incumbere vellet;*“ és az a' „*contemtor divum Mezentius.*“

Rövid, fontos, jeles mondatok, erkölcs-, életszabályokkal sem bővölködik úgy, mint Homer: de ezek nem is annyira epos- mint drámába valók, eposban az elbeszélés, ebben az egyszerűség, folyóság lévén a' fő dolog; mit az illy mondatok, mint meg annyi kitérések, nem elősegítnek, de akadályoznak. Ugyanazért Cicero még a' szónoknak is, ki nincs annyira az elbeszélésre szorítva, csak gyéren ajánlja használásukat: „*Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores esse videamur.*“ De ha ez így van, akkor csak nyerhet, nem veszthet szemünkben Virgil, hogy nem olly dúsgazdag e' tekintetben, mint Homer. Egyébiránt, hogy Virgil' Aeneisét, ha erkölcsi fontos mondatokkal annyira nem bővölködik is, sokkal tisztább erkölcsi érzelmek, józanabb elvek lengik általában keresztűl, a' felebb mondottak után említenünk is alig szükség.

Elbeszéléseiben, leirásaiban megengedjük, nincs általában az a' természeti egyszerüség, de az a' gyakran áradozó bőség, untató egyformaság sincs. Gondolataiban, képeiben nincs az a' megdöbbentő nagyszerűség, festéseiben az az elevenség; de vágynak viszont, állítani merjük, más szépségei, hatás', találósság', izlés', gyengédség', méltóság' tekintetében Homer' amaz elsőségeivel nem csak fölérők, de azokat sokkal magok után hagyók, mint erről Troja' végromlásának, Dido' boldogtalan szerelmének, Roma' elő-

re megjövendőlt nagy férfiainak, nagy tetteinek most lélekrázó, majd lélekemelő elbeszélései, az egész második, negyedik, hatodik könyv, az az egész régiségben párja nélkül való sinoni kép, az az „*Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*“ sat (IV. 625.) azaz: *Excudent alii spirantia mollius aera.... Orabunt causas melius— Tu regere imperio populos, Romane, memento*“ (VI. 848.) az az *Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis, Augustus Caesar* (VI. 792.), 's amaz Octaviát ájulásba ejtett, majd általa ezrekkel fejedelmileg jutalmazott sorok Marcellusról: „*Aspice ut insignis spoliis Marcellus opimis ingreditur* (VI. 855—887.), 's a' nevezett könyveken kivül is annyi más egyes helyek, névszerint a' Nisus' és Euryalus', Pallas', Lantus' és Mezentius', Camilla', Amata' eseteiket adók, fényes bizonyságot tesznek: nem említve több, igazi homeri ecsettel festett apróbb képeit, minő a' dühösségé I. 294. „*Furor impius intus saeva sedens super arma, et centum vinctus ahenis; Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.*“ Aetnaé III. 571; Polyphemusé III. 664. „*graditurque per aequor.*

Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit.“

Virgil' egész előadásán, megengedjük, sem általában olly lángelmének, sem különösen olly ragyogó képzelődő tehetségnek, de annyi tudomány, olly széles, olly bámulatos, kivált földirati ismeretnek sem látszanak nyomai, mennyit Homernál p. csak Ilias' II. könyvében, hol a' görögök' hajóit számlálja elő, lát-

hatni; de egész míve annyival több itélőtehetség', több gond', mesterség', megválasztásnak hordja magán kétségtelen jeleit, mint mind ezt a' közelebb idézett helyek' bár mellyike, itélő-tehetsége' felsőbbségét különösen maga már azon különbség is eléggé bizonyítja, melly van költeménye' és Homeréi' bevezetése között; mit itten világosan kimutatni annyival inkább tisztünknek lenni hiszünk, minél bizonyosabban előre feltehetni, 's természettel is úgy van, hogy kezdetben minden iró, érezve az első benyomás' fontosságát, összeszedi, ha van benne valami tehetség. Lássuk tehát mindhárom' bevezetését.

„Istennő" — így hangzik szóról szóra az Illasé — énekeld Peleus' fia', Achilles' ártalmas haragját, melly ezernyi fájdalmakat okozott a' görögöknek, és sok erős daliáknak küldte lelkeiket pokolba, 's magokat ebek' 's minden madarak' ragadamányává tette, Iupiternek telt pedig be akaratja, mióta összeveszvén, meghasonlottak Atreus' fia, az emberek' (seregek) királya, és az isteni Achilles."

Mellőzve a' szertelen nagyítást, mi e' kezdetben van, mert Patrocluson kívül valamire való daliát alig tudunk említni, ki Achilles' haragjának esett volna áldozatúl, ez sem lett pedig ebek' 's madarak' prédájává, sőt igen pompásan takaríttatott el: csak azon kettős következetlenséget emeljük ki, mit elkövetett Homer először azzal: hogy holott már az istennőhöz folyamodott, bizonyosan azért, mert azt, mint mindentudót, mindenekről jobban értesültnek hitte magánál, négy sorral alább, mintegy szavát felejtve,

ő oktatja azt: hogy minden Iupiter' akaratjából történt, másodszor azzal: hogy a' görögök' romlásában Achilles' haragját elébb, majd Iupiter' isteni végzését veti okul. Mellyik hát már kettő közől az igazi ok? Iupiterre kell, minden bizonnyal, mint erősebbre, mint istenre hárítnunk az okot. De ha úgy: miért okolja Achillest, ki csak eszköz, csak kés a' boszús Iupiter' kezében? Hová marad ekkor Achilles' önállósága? hova az emberi indúlatok' játéka, mi egyedűl adna érdeket a' dolognak? Nincs-e előre elfojtva minden részvét, szánakozás és boszankodás nagy részben azzal, hogy isteni akaratból, tehát az emberi szabadság' kizártával történik minden? Tehetnek-e róla Achilles és Agamemnon, hogy Iupiter összeveszti őket? 's érdemlik-e ezentúl azon fontosságot, mellyet első szavaiban nekik, 's versengésöknek tulajdonított Homer? Ha már Iupiterre akará is, mint első kútfőre, vinni a' szererencsétlenség' okát, nem sokkal természetesb, lélektanilag nem sokkal helyesebb fogott volna-e lenni: alább a' történet' folyamába szőni inkább bele, mint előre mindjárt világos szavakkal kikiáltani, tudtára adni az olvasónak a' nemcsak minden emberi szabad mozgást, de minden újságingert is előre elölő isteni közbejövetelt?

Semmivel nem jobb, sőt rosszabb az Odyssea' kezdete: „Músa hirdesd nekem a' ravasz (sokat forgott) férfiút, ki igen sokat bolygott (hányódott) miután Troja' szent városát elpusztította; és sok embereknek látta városait, 's ismerte meg szokásait; és sok kínokat szenvedett lelkében a' tengeren, igyekezve

saját szabadúlásán, 's társai' hazatértén: de így sem tarthatta meg társait, ohajtva bár, mert esztelenségökkel elveszték magok magokat; ostobák, kik megették a' fenjáró nap' ökreit."

Kérdjük: nem világos ellentmondás, magyarán szólva, maga magát meghazudtolás ez: fennen hirdetni valakiről egyik szavunkban, hogy sokat forgott, okos; azt vallani mindjárt másikban róla: hogy minden okossága, 's igyekezete mellett sem volt képes csak egyet is megtartani veszélyben forgó társai közől? Miben állott hát okossága? Igen, de ők magok veszték el magokat esztelenségökkel, mondja valaki? Nemde azért volt több esze, több tapasztalása neki, vezéröknek, hogy megóvja magokat óvni nem tudó társait? felelhetni rá. A' magától óvakodó, okos nem szorúl más' ovó, veszélyhárító okosságára, mint egészséges nem orvosra. De ha már csakugyan elveszté, el kelle vesztenie társait Ulyssesnek, mert, milly fontos ok! éhökben megették a' nap' ökreit; nem tudott-e a' költő nagy hírű vitézében semmit jobbat, kiemelésre méltóbbat találni, mint ezen, titkolandó inkább, mint előre hirdetendő kudarczát, szégyenvallását? Nem valóságos satira, nem szándékos nevetségessé, csuffá tétel ez: költeménye' legkitűnőbb, legfényesb helyén, bevezetésében, hősének első bemutatásakor, ennek gyengeségét, mi több, magasztalólag tárni fel? Ki köszönné meg, ha valamelly társaságba első beléptekor így ajánltatnék általunk: itt egy híresztelt, okos vezető, ki minden magokat vezetésire bízottakat, egy sokat forgott nagy hírű hadvezér, ki minden csatáit,

egy tapasztalt derék orvos, ki minden betegeit nem maga hibájából elveszté?

Mennyivel helyesebben Virgil: „Fegyvert (harczokat) 's férfit énekelek, ki Troja' vidékéről, örök végzetből földön futó, első jött Olaszországba, 's a' lavineumi partokra; sokat hányódott mind földön, mind tengeren, istenek' hatalma által, a' boszús Iuno' örökl haragja miatt, sokat szenvedett hadban is, míg várost építe, 's bevivé isteneit Latiumba, honnan a' latiumi név 's albai atyák, és a' magas Roma' falai." Így szólnak Virgil' bevezető sorai, 's kinek nincs kedve olvasásukra felkiáltani Horáczczal:

Quanto rectius hic, qui nil molitur inepte!

A' különbség e' sorok 's Homeréi között, úgy hiszszük, olly szembetűnő, hogy rövidség' okáért, minden jegyzet-, minden taglalattal bátran felhagyhatunk. 'S most e' kevés kitérés után folytassuk félbeszakadt fonalát párvonalunknak.

Homer ha nagyobb mester a' szólásban, Virgil nagyobb a' hallgatásban. 'S ebben áll épen a' két költő közötti lényeges különbség az előadást illetőleg. Homer rendszerint igen természetesen, de mint megjegyzénk, igen sokat beszél, időt a' gondolkozásra olvasóinak ritkán enged, 's e' végetlen bőbeszédűség — ἀπεραντολογία — már hazafiai által is megrovatott benne. Virgil ellenben, mikor legnagyobb tűzbe, lelkesedésbe jön is, csak annyit mond, mennyit kell, többet gondoltat rendesen, mint mond, 's azzal mit csak gondoltat, de nem mond, teszi épen azt is, a'

mit mond, bámúlatosbbá, szívre főre hatóbbá. Mit Timanthes festőről Plinius mond: „műveiből többet érthetni, mint mennyi festve van“: *in omnibus operibus eius intelligitur plus, quam pingitur;* 's alább: „ritkaság annyira tudni vinni a' művészetet, hogy azt is mutassa, a' mit rejt“ : *rarum in successu artis, ut ostendat etiam, quae ocultat:* ez tökéletesen rá illik Virgilre, 's egy költőre sem úgy, mint reá; és ez fő vonása, legfőbb dicsősége költészetének. Íme nehány példa a' sok közől.

I. k. 132. v. Neptun a' tengert híre, tudta nélkül felzavart szeleknek kevés szavakban adott leczke után: „*Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?*“ stb, így fenyegeti meg őket: „*Quos ego*“: Kiket én.. Ezzel ketté vágja, 's csak gondoltatja, de ki nem mondja fenyegetését. Folytatja: „*sed motos praestat componere fluctus.*“ Jobb lecsendesítenem a' felháborodott vizeket. 'S következik utána: *et dicto citius tumida aequora placat*, szava egy pillanat alatt valósúl. Milly méltóság-, felsőségérzet! milly hatalom-, erőnyilatkozat e' szavakban! A' tenger' mindenható istenének tehát elég egy semmit nem mondó, fenyegető szava, hogy meghunyászkodjanak a' szelek; 's elébb, mint egy szót kimondanánk, lecsilapúl intésére a' fenekéből kifordúlt, csillagokig tornyosúlt tenger.

I. k. 628. v. Dido így biztatja a' hozzá vetődött, sors-üldözte trojaiakat:

„Me quoque per multas similis fortuna labores
Iactatam hac demum voluit consistere terra;
Non ignara mali miseris succurrere disco.“

Engemet is elvégre, sok viszontagságtól hányatottat, hasonló sors telepített meg e' földön; próbálva magam a' nyomorúságot, megtanúltam segélyt nyújtani a' nyomorúltaknak." 'S kérdjük: mit mondhatott volna bármelly szélesen áradozó beszédben, mi szivének több becsületet, a' segélykeresőknek több vigaszt, megnyugvást, hozzá több bizodalmat szerezhetett volna.

II. k. 324. v. Panthus, Apollo' papja, a' siralmas éjszakán, az álmából csak akkor felriadt Aeneast értesíti a' dolgok' állásáról, kevés, de minő szavakban: „*Fuimus Troes, fuit Ilium*"; nem mondja: *oda vagyunk, oda Ilium;* hanem: *voltunk trojaiak, volt Ilium.* Az erő, hathatóság, fenség, mi ezen közbeszédbe is átment *fuimus Troes*, ezen *voltunk, volt* szavakban rejlik, csak érezhető, de szavakban általunk ki nem fejezhető.

De nem lenne vége az idézéseknek, ha mind azt, mit e' nemben feltűnőt olvastunk, ki akarnók írni, csak hát még (IV. k.) a' Dido és Aeneas közötti hasonlíthatlan szép beszédekből emeljük ki Aeneasnak beszédét végző egyszerű szavait: „*Italiam non sponte sequor*": Olaszhonba törekszem, nem magam kedvéből; 's a' módot, mikép végezteti, vagy inkább félbeszakasztja beszédét Didoval Virgil: „*his medium dictis, sermonem abrumpit.*" E' félbeszakasztás, hirtelen elhallgatás, itéletünk szerint, minden ékesenszólásnál ékesen szólóbb.

Azonban midőn a' fő fő írói erényt kitűnőleg sajátjának mondjuk Virgilnek, nem vagyunk olly igaz-

talanok, hogy meg ne vallanók, mikép ollykor Homer is tudta e' hallgató ékesszólást használni. Nem szólunk Ajaxnak (Il. XI. 551—562.), midőn a' pokolban előtalálta, 's megszólította Ulyssest, ettől hallgatva elfordulásáról, nem Chryses Apollo' papjának, Agamemnontól nem várt gyalázattal illettetése után, sem a' Briseis' elhurczolására küldött hellen követeknek, a' felháborodott Achillessel szemben, szótlan, némán vesztegléséről; csak Il. VId. könyvének azon helyét idézzük (495. v.), hol Andromachének Hectortól, kit soha többé látni, ölelhetni nem reménylt, végső megválásakori érzelmeit, szavakba nem önthető fájdalmát, minden beszéd, szájába adhatott minden szavak helyett, ezzel fejezi ki igen egyszerűen: „ment *vissza-visszafordulva*" — ἐντροπαλιζομένη. — És ez egyetlen festői vonás, ez egyetlen festői helyzet, sokkal elevenebben képzelteti velünk, mint bármelly hosszú indulatteljes beszéd, benső állapotját a' nem örömest válónak. Mert mellőzve, hogy a' nagy fájdalomnak, mint a' nagy örömnek, nincsenek szavai, nem úgy van e' természettel, hogy ha valamelly tárgytól nem örömest válunk meg, jól esik legalább visszatekintenünk arra, 's mást nem tehetve, mi egyedűl hatalmunkban, önkénytelen is, szemeinkkel, míg lehet, rajta függünk? Így függ Liviusnál szemeivel az olasz partokon Hannibal, midőn a' földtől, hova őt olly kedves, olly dicső emlékek, 16 évi csaknem folytonos fényes diadalok' magasztos emlékei köték, hazafiai' hálátlansága, fondorkodó irigysége, testvére' Hasdrubal' szerencsétlen harcza, 's az Africában

diadalmas Scipio végkép megválni kényszeríték. Hasonló érzést, indulatot tulajdonít igen helyesen Cicero Catilinának, midőn ez a' várost, istentelen szándéka' sikerűlése előtt elhagyni kénytelen. „Iacet, inquit ille, nunc prostratus, et se perculsum, atque abiectum esse sentit, *et retorquet profecto oculos saepe ad hanc urbem*, quam ex suis faucibus ereptam esse luget.“ Igen szépen és igazán írja Lucan is az Olaszországból távozó Pompeiusról; a' ritka szépségű helyet, meg nem állhatjuk, hogy ki ne írjuk egészen: Pharsal. III. 3.

Propulit ut classem velis cedentibus Auster
Incumbens, mediumque rates tenuere profundum,
Omnis in Ionios spectabat navita fluctus,
Solus ab Hesperia non flexit lumina terra
Magnus, dum patrios portus, dum littora nunquam
Ad visus reditura suos, tectumque cacumen
Nubibus, et dubios cernit vanescere montes.

Hasonlításaiban, igaz, sokat vett Virgil Homertól, de legtöbbször, mint mindenben mit tőle vett, úgy ezekben is felülmúlja nagy mesterét. Ime nehány példák.

Szép Homernál Il. XXII. 93. a' sárkánytól vett hasonlatosság: ὡς δε δράκων sat. Ezt tartotta nyilván szeme előtt Virgil Aen. II. 471. a' kígyóról vett hasonlatosságában: *Qualis ubi in lucem coluber* sat. Nem szembetűnően hasonló-e a' két hely? de nem szembetűnően szebb-e az Virgilnél?

Il. X. 297. és Od. VI. 133. miket Homer a' prédát kereső éhes oroszlánról, majd Il. XVI. 352. a'

nyájöldöklő farkasokról mond, Virgil Aen. II. 355. a' farkasokról kölcsönzött hasonlatosságába: *Inde lupi, ceu raptores* sat. De mennyivel ékesb, gazdagabb Virgil' hasonlatossága! mennyire hátramarad Homer' *κέλεται δέ ἐγαςήρ*-je az *improba ventris exegit coecos rabies*-se mellett Virgilnek!

Il. II. 144. a' sokaság felháborodik, mint a' szelektől felzavart tenger. Aen. I. 144. *Ac veluti magno in populo* sat, a' szelek által felzaklatott tenger lecsendesedik Neptun' egy intésére, mint a' felzendült sokaság, ha megpillant egy tekintélyes tisztes férfiút. Itt megfordítá a' dolgot Virgil, de mennyivel túlhaladá itt is erő', szépség', méltóság' tekintetében példányát!

De mivel Virgil tagadhatatlanúl sokat kölcsönzött Homertől, és pedig nem csak hasonlatosságokat, leirásokat, egyes gondolatokat, de egész eszméket is, szerkezet- összeállításba vágókat: készek minden eredetiséget, vele minden érdemet, dicsőséget levonni Virgilről, és egyedűl Homerra hárítni ennek pártolói. Itéletünk szerint Virgil azért, hogy Homert sokban utánozta, valamint dicséretet nem, úgy gyalázatot sem érdemel. Rokon volt a' tárgy, mellyet Virgil választott; miért ne lehetett volna egyes részek-, helyekben is, ha mit czéljára tartozót talált, átvenni Homertól? kivált midőn azon időknek uralkodó gondolkozása, ízlése volt nem csak nem szégyenleni, kerűlni, de dicsőséget keresni a' görögök', mint a' művészet' közönségesen elösmert nagy mesterei' nyilván követésében. Lehetett-e, kérdjük, józanon eltérnie sokakban, mellyeket előtte rég szente-

sített a' köz hiedelem? 'S ugyanazon tárgy körül forgolódva, nem volt-e természetes, minden utánzás nélkül is, ugyanazon gondolatokra, képekre, eszmékre jönnie, sokszor magától, sokszor az olvasottaknak, 's épen mivel a' legszebbek ragadnak meg legjobban, legkönnyebben, ezeknek, a' nélkül hogy maga is észre venné, előtte lebegése, 's elébb már, mintegy sajátjaivá létele által? De ha nyilván, tudva vett is, a' minthogy vett is, némellyeket Virgil által Homertól, ki az, kinek panasza lehetne a' kölcsönzőre, ki minden kölcsönzött fillért sokszoros, dús kamattal térített vissza? Azt mondják Homer' baráti: hallgatva a' kisebbek-, a' kevésbbé nevezetesekről, Virgil' legszebb helyei, Dido' szerelme Circének és Calypsonak, Aeneas' pokolbeli útja Ulysses' poklokra szállásának, Aeneas' paizsa Achilles' paizsának, Nisus és Euryalus a' trojai tábort kémlelő Ulysses- és Diomedesnek utánzásai, sőt maga az a' mód, a' mint Aeneas' 's Troja' történeteiről értesíttetünk, nem egyéb, mint az Odyssea' 's Ulysses' majmolása, ki hasonlóan maga beszéli el viszontagságait Alcinous' királyi udvarában. De hasonlítsa bár ki össze az idézett helyeket, ezekből magokból itéletünkre térend, 's nem fogja megtagadhatni az utánzásban is önállás', sok eredetiség, dicsőségét Virgiltől; 's ha minden esetre csakugyan úgy itélne, hogy Homer teremté Virgilt, el kellene ösmernie azt is, hogy ez legszebb, legdicsőbb műve Homernak, szebb, dicsőbb, mint nevét halhatlanított fenlévő minden művei.

Eddig párvonalunk. Hátra volna, hogy mind két költő' szebb helyeit szorosabban vetnők össze; de miután ezek már feljebb nagy részben kijelelvék, az elvek megállítvák, és így kiki magától is könnyen teheti, nem látjuk ez összehasonlításnak olly szükségét, hogy vele megannyira kelljen szaporítani értekezésünket; külön máskor, ha párvonalunk kedvezően fogadtatni szerencsés leend, talán tenni fogjuk ezt; most tekintsünk végig az eddig mondottakon röviden, 's lássuk, mi az eredmény?

Homer némelly költői tökélyeket, épen a' leglényegesebbet, az előadást, stilt, verselést illetőket, nagyobb mértékben, Virgil többeket, és pedig egymás közt a' legszebb öszhangzásban bírt. Épen mint Mengs, Rafáelről, a' festők' e' Homerjáról itél: „Rafáel nem azért minden időbeli festők közt legnagyobb, mintha legtöbb festői tökélyeket, hanem mivel a' leglényegesebbeket egyesíté magában." Homer a' mi, legnagyobb részben maga által az; Virgil nehezen fogott volna Homer nélkül az lenni, a' mi; más szóval: Homer született inkább mint lett, Virgil lett inkább, mint született költő. Homer inkább költő, de Virgil tökéletesb költő. A' lángelme hatalmasabban megragadtatik Homertól; az ízlés' embere édesdebben vonzatik Virgiltől. Mind Homer, mind Virgil festők a' szó' legteljesb értelmében; mindketten hű festői a' természetnek: de Homer' festéseiben több élet, elevenség, Virgiléiben több kellem, hibátlanabb rajz, elrendezés; ott több természeti tehetség, itt több gond, mesterség; ott nagyobb változatosság, itt nagyobb

megválasztás; amott inkább bámulhatni, ebben inkább gyönyörködhetni.

Homerban több az arany, de a' mi Virgilben van, tisztább az, maga az Aeneis' akár II-ik, akár IV-ik könyve felér az egész Iliassal.

Homerban több a' hiba, szabálytalanság, Virgilben több a' hiány, fogyatkozás; de Homer' hibái korának inkább mint magának, Virgil' hiányai magának inkább mint korának tulajdonítandók; ha mindkettő most élne, valószinűleg Virgilnek ma ugyanazon hiányai, de Homernak aligha fognának ugyanazon hibái meglenni. Feltéve a' lehetséget, hogy egyikkel, vagy másikkal még egyszer megajándékoztatni szerencséje lenne a' világnak, szerencséje emberi nemünknek megdicsőíttetni, hamarább várhatni egy második Virgil', mint egy második Homer' feltüntét. 'S részünkről ha talán Homer inkább, mint Virgil, de írója bizonyosan inkább az Aeneis', mint Ilias' és Odysseának szerettünk volna lenni.

Berekesztjük értekezésünket a' classica literatura' újkori hősei' egyik legnagyobbikának Muretusnak (praef. ad Propertium) előttünk már csak azért is igen nevezetes szavaival, mert nem költőinkről mondvák, 's mégis mintha csak rólok mondattak volna, olly tökéletesen rájok alkalmazhatók. Muret' szavai Tibullusról és Propertiusról szólanak, de gondoljuk Virgil' egyik', Homert másik' helyén, változtassunk egy keveset a' szavakon, 's egy betű' hozzátétele nélkül, egyenesen Virgilről és Homerről szólóknak fognak tetszeni: „Mollior ille, nervosior hic; illo magis oble-

ctere, hunc magis, ut opinor, admirere; illum iudices diligentius cogitasse, quid scriberet, hunc simplicius scripsisse, quae cogitaret; in hoc plus naturae, in illo plus curae atque industriae fuisse perspicias.“

Mellyekhez mi a' régi költők' gyüjteményében találtató amaz, egyenesen költőinkről szóló epigrammának, Virgil' szájába adott, röviden mindent kimerítő pár sorait függesztjük:

Illius (Homeri) immensos miratur Graecia campos,
At minor est nobis, sed bene cultus ager,